

Iva Doležalová – Luther H. Martin – Dalibor Papoušek (eds.),

The Academic Study of Religion during the Cold War. East and West,
New York: Peter Lang Publishing 2001, 336 s.

V České republice patří religionistika k nejmladším vědním oborům. Za krátkou dobu její obnovené existence se jí však již podařilo nejen se znovu vědecky etablovat, ale také navázat úzké vztahy se zahraničím. Skvělým dokladem těchto kontaktů byla konference *The Academic Study of Religion during the Cold War*, která se konala 9.-13. srpna 1999 v Brně. Hmatatelným výsledkem této významné akce je pak recenzovaná publikace.

Počátky konference a její cíl objasňuje prof. Martin, jeden z editorů, v předmluvě, v níž se zmiňuje o prvních kontaktech mezi religionisty z obou stran železné opony, které se rozvíjely pomalu a opatrně především díky aktivitám polských religionistů. Těm se podařilo v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let uspořádat hned dvě regionální konference IAHR – v roce 1979 a v roce 1989. Právě druhá ze zmíněných konferencí byla podle Martina událostí, která u mnoha účastníků vyvolala otázky týkající se politického a společenského pozadí studia religionistiky v letech studené války. Martin přitom přiznává, že ve středu jeho zájmu byla problematika vztahu mezi „metodologickým ateismem“ a „vědeckým ateismem“. Postupem času se otázky týkající se podmínek a předpokladů studia religionistiky v průběhu studené války objevovaly stále častěji, což bylo dáno zintenzivněním vztahů mezi religionisty z dříve nepřátelských bloků. Martinovy četné diskuse zejména s brněnskými religionisty vedly k myšlence věnovat dané problematice jednu z regionálních konferencí IAHR.

Téměř dva roky po této události spatřil světlo světa sborník, který obsahuje všechny zásadní příspěvky přednesené na této konferenci. Nakladatelství Peter Lang Pub-

lishing jej vydalo jako součást své specializované řady Toronto Studies in Religion. Celý sborník je rozdělen do čtyř logicky koherentních celků, které přibližují zkoumané téma v co možná nejširší perspektivě. První část nazvanou *Introduction: Ideology, Theology, and the Study of Religion* tvoří čtyři příspěvky (Charles Marie Ternes, „The Study of Roman Religion after World War II“; Gary Lease, „Under Shadow of Ideology: Theology and the Study of Religion under National Socialism, Marxism a Capitalism“; Michael Buchowski, „Communism and Religion: A War of Two Worldview Systems“; Weigang Chen, „Communism: The Problem of Popular Religion for Chinese Marxist Ideology“), které se na konkrétních příkladech pokoušejí ukázat některé základní relace mezi studiem náboženství a ideologickým pozadím dotýčné epochy. Druhá část *The Academic Study of Religion during the Cold War, East* zahrnuje jedenáct příspěvků zabývajících se otázkou studia náboženství v zemích východního bloku. Třetí část *The Academic Study of Religion during the Cold War, West* je zaměřená na problematiku studia náboženství v západní Evropě a Spojených státech. Poslední část *Conclusions: The Academic Study of Religion during the Cold War, East and West* tvoří dvě studie (Jacques Waardenburg, „The study of Religion during the Cold War: Views of Islam“, Michael Pye, „Political Correctness in the Study of Religions: Is the Cold War Really Over?“), které celý problém shrnují, případně se zamýšlejí nad prolongací některých otázek a problémů mimo rámec studené války směrem do současnosti.

Přes zmíněnou vnitřní strukturu však recenzovaný sborník netvoří jednotlivý celek (to samozřejmě není ani možné), ale nabízí především velmi pestrou mozaiku mnoha různorodých pohledů na danou problematiku. Jejich podstatným rysem však není pouze odlišnost „vědeckých“ přístupů a interpretací, ale také „literární“ formy. Případný čtenář tak narazí nejen na velmi fundované analýzy vztahu mezi socio-politickou situací dané epochy a akademickým studiem náboženství (např. Břetislav Horyna, „The Study of Religions during the Cold War: An Eastern View“, Willem Hofstee, „Religion and Ideology: Dutch Science of Religions

during Cold War“, Donald Wiebe, „Religious Studies in North America during the Cold War“), ale také na strohé deskripci stavu „náboženských studií“ v té které zemi (např. Josef Kandert, „Ethnographic Research on Religion during the Socialist Era: The Czech Case“, Ján Komorovský – Milan Kováč, „Study of Religions in the Slovak Republic under the Conditions of Communism“) a dokonce i na velmi osobní vyznání (např. Jan Bouzek, „Studies of Ancient Religions: Communication in the Soviet Bloc in the ‘Grey Zone‘“, Karel Werner, „Struggling to Be Heard: In an out of Academia – on Both Sides of the Divide“). Kromě toho je možné v recenzované publikaci najít i studie zabývající se některými dílčími problémy – např. problematikou studia burjatského buddhismu (Luboš Bělka, „Bidiya D. Dandaron: The Case of Buryat Buddhism and Buddhistologist during the Soviet Period“) či vztahem oficiálních sovětských kruhů k původním náboženským představám obyvatel Střední Asie (Dmitry Mikulskiy, „Soviet Post-War Studies of beliefs among Native Settled Population of Central Asia: Between Academic Objectivity and Ideological Requirements“). Výsledkem je velmi pestrá mozaika, která díky své plasticitě podává velmi živý obraz o stavu akademického studia náboženství ne obou stranách železné opony.

Byť jen letmá zmínka o všech příspěvcích by výrazně přesáhla prostor, který může tato recenze vyplnit. Zaměřím se proto jenom na některé vybrané studie, které podle mě rozkrývají některé neuralgické body celé problematiky.

Hned v první části se nacházejí dva příspěvky, které poukazují na některé významné problémy spojené se studiem náboženství v průběhu studené války. Americký religionista Gary Lease se soustředil na jeden ze základních problémů religionistiky jako vědecké disciplíny, totiž na její vztah k teologii. Celý problém popisuje na pozadí vývoje studia náboženství v Německu od konce 19. do konce 20. století. Všimá si přitom zejména ideologického „zneužívání“ studia náboženství jak velkými církevními denominacemi, tak některými sekulárními ideologiemi. Signifikantním příkladem je v této souvislosti zejména theologizující pojetí studia náboženství tak, jak se konstituovalo

především v německy mluvících zemích, ač příspěvky dalších autorů ukazují, že nejde jenom o „německý problém“. Autor poměrně podrobně popisuje tento fakt na pozadí dobových debat o podstatě křesťanství, v nichž na jedné straně stálo stanovisko prezentované K. Barthem a jeho následovníky a na straně druhé názor představitelů tzv. tübingské školy. I přes značně rozdílná stanoviska byla základní intence obou skupin ke studiu náboženství velmi blízká. Studium náboženství mělo dokázat především vlastní doktrinální přesvědčení a podpořit tak vlastní teologii. Jinými slovy řečeno: studium náboženství jako takového a studium jednotlivých náboženských systémů mělo být především jakousi propedeutikou k teologickému studiu. Není proto divu, že i přes nesporné přínosy jednotlivých badatelů v oblasti náboženství bylo hlavním cílem zdůraznit výjimečnost vlastní náboženské tradice, případně výhody svého náboženského přesvědčení. Podle G. Lease se s podobným přístupem setkáváme i po druhé světové válce, kdy zvláště v bývalé západní zóně pokračovalo úzké spojení velkých křesťanských denominací se státní mocí. Proto se jen pozvolna mění nejen akademické studium náboženství, které je stále především doménou teologických fakult, ale také postoj státní moci a veřejnosti k netradičním formám religiozity. Nicméně, jak podotýká autor, pod neúprosným tlakem globalizace a jevů s ní spojených (např. migrace) je společenost stejně jako akademická obec nucena své postoje měnit.

Z jiného úhlu pohledu a z jiné strany barikády popisuje politicko-spoolečenské determinativní studia náboženství polský religionista Michael Buchowski. Otázku vztahu mezi náboženstvím a marxismem se pokouší zodpovědět pomocí jiné otázky, totiž: je marxismus formou kvazi-náboženského systému? Pokud je to pravda, pak je třeba nahlížet vztah marxismu k náboženství z perspektivy konkurence dvou obdobných systémů. V první části svého příspěvku se proto autor snaží objasnit, zda marxistické systémy vládnoucí ve střední a východní Evropě vykazují známky kvazi-náboženských systémů. Zkoumá základní analogie mezi komunistickým systémem a systémy náboženskými ve třech základních rovinách: jako doktrínu, kult a organizaci. Pro-

vedená komparace poukazuje na některé podobnosti, což ale autora v žádném případě nevede k zjednodušujícímu tvrzení, že komunismus je v podstatě jakousi moderní variantou náboženství. Uvědomuje si totiž, že k tomu, aby nějaký systém mohl být chápán jako systém primárně náboženský, nestačí formální podobnost. S odkazem na práce Leszka Nowaka, Piotra Buczkowského a Andrzeje Klawitera vymezuje rozdíl mezi náboženskou a nenáboženskou vírou. Dochází přitom k závěru, že základní struktura „víry“, bez ohledu na to, zda je náboženská, laická či jiná, je ve své podstatě stejná. Rozdíl spočívá pouze v legitimizaci, kterou vymezuje otázka: má to, k čemu se celý systém odkazuje, sakrální, nebo profánní charakter? Právě v této otázce a v případných odpovědích na ni je obsažen celý problém, protože se dotýká zásadní metodologické otázky po definici náboženství (viz substanční a jiné modely náboženství). Pozoruhodná je též pasáž věnovaná vývoji „věrohodnosti“ komunistického systému, kterou Buchowski analyzuje na pozadí religionistické typologie. Podle autora totiž prošel komunistický režim třemi základními fázemi, které jsou vymezené mírou identifikace elit a mas se systémem jako takovým. První stadium označuje jako fázi, v níž jsou ti, kteří přijali komunistické přesvědčení (víru), „zbožnými věřícími“, druhé označuje jako fázi „osvícených věřících“, kteří si již jasně uvědomují „retorickou povahu“ celého systému, nicméně stále ještě věří v jeho správnost a výjimečnost. Třetí stadium charakterizuje autor jako stadium „cynických bezvěrců“, kteří již v podstatě základním východiskům a dogmatům systému nevěří a využívají ho jenom proto, aby si udrželi moc. Historicky pak jednotlivá stadia ztotožňuje s jednotlivými dekádami: první s padesátými, druhé s šedesátými a třetí se sedmdesátými a osmdesátými lety. Podrobněji se autor věnuje poslední fázi, kterou charakterizuje jako „řád bez členů a náboženství bez kněží“. Poukazuje přitom právě na fakt ztráty věrohodnosti celého systému, jemuž nejenom, že nevěřili obyčejní lidé, ale o jehož jedinečnosti, dokonalosti a výjimečnosti nebyli přesvědčeni ani jeho představitelé a dokonce ani někteří jeho ideologové. V závěrečných pasážích se pak autor pokouší popsat vztah komunistic-

kého systému k náboženství na pozadí dříve uvedených skutečností, které vymezují základní intenci celého vztahu jako vztah dvou typově si blízkých, a proto konkurenčních systémů. Z tohoto pohledu je pak zřejmé, proč komunistický režim věnoval takové úsilí „vědeckému“ vyvracení náboženství jako „přežitku a opia lidstva“ a mocenské eliminaci náboženského života z každodenního života společnosti.

Samotné otázky vztahu mezi komunistickými režimy a náboženstvím potažmo studiem náboženství se věnuje celá následující část (The Academic Study of Religion during the Cold War, East), i když mnohé zajímavé postřehy osvětlující problém nalezneme i v příspěvku čínského badatele Weiganga Chena. Většina zde zařazených statí má víceméně deskriptivní charakter a zabývá se buď celkovou situací studia náboženství v jednotlivých východoevropských zemích nebo postoji komunistického režimu ke studiu konkrétního náboženského systému (Luboš Bělka, Dmitrij Mikulskiy). Svým charakterem se tak z celé kapitoly vymyká studie Břetislava Horyny, nastolující především metodologické otázky možnosti studia náboženství v kontextu vládnoucí marxisticko-leninské ideologie. Autor hned na začátku lakonicky poznamenává, že přísně vzato přímá komparace mezi situací na západě a východě železné opony není možná, protože ve východním bloku vlastně žádné religionistika před rokem 1989 neexistovala. Velmi jasně a přesvědčivě přitom ukazuje nejenom hlavní důvod odmítání „vědeckého a akademického studia náboženství“ – z pohledu marxismu-leninismu bylo náboženství již jednou a definitivně vysvětleno (krom toho náboženství bylo považováno za něco tak nevědeckého, že již samotné slovní spojení „vědecké studium náboženství“ bylo chápáno jako *contradictio in adiecto*), ale neméně přesvědčivě dokazuje, že postoje k náboženství a ke studium tohoto fenoménu v zemích reálného socialismu mají své kořeny nikoli v samotném Marxově myšlení, ale především v interpretacích Marxe pocházejících z dílny V. I. Uljanova-Lenina. Stejně tak inspirativní jsou Horynovy glosy týkající se Marxova výkladu náboženství či poznámky k reduktivní interpretaci náboženství jakožto výsledku „projekce“ ekonomicko-sociálních podmí-

nek. Námět na zamýšlení přináší pak samotný závěr, v němž se autor dotýká problematiky „potenciálu“, který nově etablované religionistiky v zemích východního bloku mají.

Doplnění a předání zkušeností z druhé strany železné opony podávají příspěvky obsažené ve třetí části. Dvě studie (Luther H. Martin, Donal Wiebe) jsou věnovány problematice studia náboženství na amerických univerzitách v období studené války. Velmi plasticky a s mnoha odkazy k širšímu kontextu (např. politická situace, školský systém, veřejné mínění atd.) rozkrývají peripetie studia náboženství v této době. Kromě již mnohokrát zmiňovaného provázání studia náboženství na teologii poukazují také na ideologické zneužívání samotného pojmu náboženství v konfrontaci s komunistickým světem. Jinými slovy: i jejich zkušenosti, byť mnohem „přátelštější“, ukazují, že studium náboženství bylo zneužíváno k politickým cílům a že ve skryté podobě byly preferovány „ideologicky“ přijatelnější interpretace náboženské reality. Velmi podnětná je v této souvislosti studie holandského religionisty Willem Hofsteeho („Religion and Ideology: Dutch Science of Religion during the Cold War“), která na příkladu vyrovnávání se s dědictvím Gerarda van der Leeuwa poukazuje na několik zásadních metodologických problémů studia náboženství v druhé polovině dvacátého století – vztah k teologii, problematiku možnosti interpretace náboženského prožitku, možnost fenomenologické komparace, otázku kulturního relativismu a v neposlední řadě i vztah religionistiky k sociálním vědám, především kulturní antropologii a sociologii. Právě na pozadí zdánlivě užce profesních diskusí rozkrývá W. Hofstee velmi přesvědčivě politicko-sociální podmínky studia náboženství (v této souvislosti se odkazuje mimo jiné také na Pierra Bourdieho).

Poslední část sborníku má charakter zvláštní závěrečné reflexe: oba příspěvky západních badatelů přibližují situaci na východní straně železné opony a na mnoha konkrétních příkladech ukazují úspěchy východoevropských badatelů. Nejsem si ale jistý, zda plně pochopily skutečnou situaci, která v komunistických režimech vládla. Přílišná „politická korektnost“ poněkud za-

temňuje samotnou podstatu problému, nehledě k tomu, že dílčí možnosti ještě nezakládají možnost studia náboženství jako takového. V každém případě jde však o zajímavý pohled, který mnohého „východoevropského“ badatele donutí znovu se zamyslet nad možnostmi a ne-možnostmi studia náboženství v kontextu vyhraněné ideologické konfrontace.

Recenzovanou publikaci by si měl přečíst každý, kdo se vážně zabývá studiem náboženství. Zcela jistě mu rozkrýje jak jednu z důležitých kapitol v historii *Religionswissenschaft*, tak mnohé metodologické otázky, s nimiž se musí religionistika na začátku nového století vypořádat.

DAVID VÁCLAVÍK

Anne Brenonová, Kataři. Život a smrt jedné křesťanské církve, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2001, 183 s.

Katarství, středověké dualistické hnutí, jehož síla dosáhla vrcholu ve 12. a 13. století, dosud nakladatelé zpřístupňovali českému publiku jen málo. Až nedlouho před recenzovanou knihou vyšla kvalitní přehledová práce M. Lamberta *Středověká hereze* (Praha: Argo 2000), která věnuje katarům poměrně hodně prostoru. Čtenář také možná zná anglicky vydanou, široce koncipovanou syntézu z pera významného českého badatele M. Loose *Dualist Heresy in the Middle Ages* (Praha: Academia 1974) analyzující bogomilství, katarství a okrajově i paulikiánství. Jinak je katarství zmiňováno (a často nemálo zkruslováno) porůznu v přehledech církevních dějin, dějin inkvizice, popřípadě v pracích věnovaných středověké herezi v Čechách, husitství apod. O něco známější než katarství je možná v našem slovanském prostoru bogomilství, náboženský systém, který se zrodil v 10. stol. (s nejvyšší pravděpodobností na území Bulharska) a jehož západní adaptaci katarství představuje.